

“ Hər bir dövlətin həqiqi sərvəti – onun insanlarıdır” – fikri dayanıqlı və davamlı insan inkişafı paradigmasının əsasını təşkil edir. Dünyaya gələn uşaqların böyüdülməsi, onların təhsil-tərbiyəsi, şəxsiyyət kimi formalaşdırılması ilk növbədə valideynlərdən və təربيyəçilərdən, məktəbdə isə müəllimlərdən böyük məsuliyyət tələb edir. Bu, böyük bir missiyadır, hətta İlahi bir missiyadır. Tərbiyəçinin, müəllimin əməyi Allahın xələqətmə qüdrətinin bilavasitə davamıdır. Müdriklərdən biri deyib ki, hava və qıdadan sonra vücudumuzun ən çox tələb etdiyi üçüncü şey məhz təhsil-tərbiyədir. Təhsil-tərbiyənin mahiyyəti, məzmunu, qanunauyğunluqları, prinsipləri, metodları və təşkil formaları ilə pedaqogika elmi məşğul olur.

Pedaqogika elmdir, yoxsa sənət?

Pedaqogika elmini bəzi alimlər elm, bəziləri isə sənət hesab edirlər. Dünya pedaqoji fikir klassikləri birmənalı olaraq sübut ediblər ki, pedaqogika elmdir, özü də sosial elmdir. Pedaqogikanı sənət hesab edənlər nəyi əsas götürürlər? Adətən sənətkar fərqli bir şey yaradır. Məsələn, divardan asılmış ağ kətan bir neçə saatdan sonra rəssam fırçasının qüdrəti sayəsində sənət əsərinə çevrilir. İnsanları heyrətə salan əsrarəngiz gözəllik yaranır. Müəllim əməyinin nəticəsində isə fidan körpələrdə keyfiyyət dəyişikliyi (anatomik-fizioloji, psixoloji və sosial) baş verir, fərddən adı böyük hərfə yazılan insan yaradılır. Bu, alim, memar, həkim, hakim, müəllim, mühəndis, texnoloq, adi bənnə ola bilər. Amma hər şeydən əvvəl o, insan olmalıdır. J.J.Russo “Emil və ya tərbiyə haqqında” əsərinin sonunda yazırdı: “Emil, nə həkim, nə hakim, nə keşiş, nə də əsgər olacaq, o insan olacaq”. Biz insan deyəndə hər şeydən əvvəl onun əxlaqını nəzərdə tuturuq. Bəşəriyyətin bütün mərhələlərində əxlaq və qəbahət, fəzilət və rəzalət həmişə tərzinin müxtəlif gözllərində yerləşib. Cəmiyyət tərzinin əxlaq gözlüyünün həmişə yüksəkdə olması üçün müəllimlərə borcludur. Bu səbəbdən də müəllimlərə həmişə hörmət və ehtiram göstərilib, yaxşı mənada onlara sitayiş edilib ki, tərzinin tarazlığının pozulmasına imkan verməsinlər, tərzinin əxlaqi tərəfini yuxarıda saxlaya bilsinlər. Əxlaq paltarını soyunan ayrı-ayrı fərqlər və ya bütövlükdə cəmiyyət başqa paltar geyinə bilməz, o, mütləq məhv olar.

Hər bir insanın kamilləşməsi, şəxsiyyət kimi formalaşması, inkişafı, aqlının, ruhunun və cisminin bərabər səviyyədə inkişafı bilavasitə müəllimlərdən asılıdır. Çünki müəllim tərbiyəsi ilə məşğul olduğu insanın aqlı, əxlaqi, estetik, fiziki imkanlarını, yaş və cinsi xüsusiyyətlərini, potensialını nəzərə alaraq onun hissəsinə, təfəkkürünə, mənəviyyətinə və əxlaqına təsir göstərir. Bu təsir nəticəsində insan dəyişir, formalaşır, fərddən şəxsiyyətə çevrilir, özünü dərk edir, çevrəsini dərk edir və nəhayətə qədər yaradıcıdır. Müəllim ayrı-ayrı insanları və bütövlükdə millətləri qaranlıqdan aydınlığa çıxaran işığa bənzəyir. Müəllim insanın özünü yetişdirir, onun əxlaqını formalaşdırır. Heç bir sivilizasiya, heç bir cəmiyyət əxlaqdan kənarında mövcud ola bilməz. Deməli, müəllimin rolu, missiyası, məqamı necə yüksəkdir! Ona görə də insanın kamillik və müdriklik aləminə qovuşmasında müəllimin rolu valideynin rolundan da yüksək hesab edilir. Valideyn bizim bədənimizin tərbiyəçisi olduğu halda, müəllim bizim mənəviyyətimizin, əxlaqımızın, ruhumuzun tərbiyəçisidir. Həm müəllim, həm də valideynlər bizə həyat bəxş edirlər. Valideyn övladına adi həyat verir, müəllimlər onlara layiqli, ləyaqətli həyat bəxş edirlər. Ona görə də müdriklər belə hesab edirlər ki,

Uşağa

sevgi və inam

Uğur qazanmağın tək səbəbi

Fərrux RÜSTƏMOV,

ADPU-nun İbtidai təhsil fakültəsinin dekani, pedaqoji elmlər doktoru, professor, Əməkdar elm xadimi

millət məktəbdə doğulur, məktəbdə ölürlər. Ayrı-ayrı insanlar dünyaya gəldiklərinə görə valideynlərinə, bütövlükdə millət isə müəllimlərə borcludur. Əgər məktəb olmasa, müəllim olmasa, millət də formalaşmayacaq. Öyrədən və öyrənilənlərin yaradıcı ürəkləri ancaq məktəbdə öz ritmində döyünür, müəllim-şagird həmrəyliyi və simfoniyası burada baş tutur. Həmişə belə olub: qədimdə də, orta əsrlərdə də, müasir dövrdə də. Yaradıcı ürəklərin birgə döyünməsi, həmrəyliyi və simfoniyası millətin tərəqqisinin açarı, onun inkişafının müqəddəmi şərtdir. Azərbaycanın iqtisadi, siyasi, elmi-mədəni, hərbi potensialının inkişafında və insan kapitalının formalaşmasında yaradıcı ürəklərin simfoniyasını yaradan məktəbin böyük rolu vardır.

Uşaqlar oxumaq istəmir, yoxsa biz onları oxuda bilmirik?

Son dövrlərdə valideynlərdə belə bir fikir formalaşdırmağa çalışırlar: “Uşağın ali məktəbə daxil olması istəyirsənsə hazırlıq kursuna qoy, repetitor tut”. Heç bir repetitorun köməyindən istifadə etməyərək yüksək bal toplayan tələbələr var və hər il də bunların sayı artır. Amma reallıq ondan ibarətdir ki, şagirdlərin bir qismi oxumaq istəmir. Hamının şahidi olduğu bir məsələnin üzərində dayanmaq istərdim. Uşaqların 3-4 yaşlarında onları hər birinin istəyi məktəbə getmək olur. Evdəkilər də, ailəyə qonaq gələnlər də “nə qəşəng baladır, nə vaxt məktəbə gedir? Və ya “qızım oxuyub həkim olacaq, xalasına (əmisinə, dayısına, babasına) iynə vuracaq, oğlum oxuyub prokuror olacaq” – deməklə onun şüuraltına məktəbin yaxşı bir yer olması haqqında fikir yeridirlər. Uşaqlar məktəbdə tapacaqları dostları və valideynləri qədar əziz və mehriban olacaq sinif müəllimləri haqqında düşünürlər. Məktəbə getmək arzusu ilə yaşayırlar. Məktəb yaş çatan ilin sentyabr ayının 1-dən 15-dək bəlkə də hər gün məktəb paltarını geyinib-soyunurlar, dəftər-kitablarını çantaya yığıb-boşaldırlar. Hələ su qabını demirəm. Həmin qabın suyunu gündə neçə dəfə dəyişmək olar? Əllərinə gül dəstəsi gəlirlər məktəbə.

Heç bir uşaq məktəbə könülsüz gəlmir, 3 ay-5 ay keçir, bu uşaqların bir hissəsi məktəbə getmək istəmir. Sonra valideynlər də, məktəb rəhbərləri də, müəllimlər də narazılıq ifadə etməyə başlayırlar. Uşaq oxumur, oxumaq istəmir. Görəsən bunun səbəbi nədir? İllərlə məktəbə getməyi arzulayan, xeyal quran uşaq görəsən niyə məktəbə getmək və oxumaq istəmir? Özü oxumaq istəmir, bizmi onu oxuda bilmirik? Biz onun potensial enerjisini kinetik enerjiyə çevirə bilmirik. Bəlkə elə onun yaxşı oxumasına bizim tələblərimiz, bizim istəyimiz, bizim düzgün olmayan baxışlarımız, bir sözlə, ailə, məktəb, cəmiyyət mane olur.

V.Hüqo deyirdi: Tanrı, heç bir uşağı pis olsun deyə yaratmaz! Bəlkə biz uşaqlarla bağlı, onların oxumaları ilə bağlı öz baxışlarımızı dəyişək. Hər bir uşağın ürək döyüntülərini eşidək, qayğı göstərək. Aqillər yaxşı deyib ki, qayğı ən yaxşı məlhəmdir. Axi, onlar valideynlərindən və müəllimlərdən heç də çox şey istəmirlər: səmimi münasibət, hörmət, ehtiram, bir də onları ruhlandıracaq söz. Məsələn:

- Səni sevirəm.
- Sənə güvənirəm.
- Səninlə qürur duyuram.
- Bağışla!
- Səni bağışladım!
- Sənə qulaq asıram.
- Sənə inanıram.
- İstəsən bacara bilərsən.
- Çox ağıllısan.

Bəs biz onlardan nə istəyirik? Bizim kimi düşüncələrimizi. Bizim dediklərimizi olduğu kimi təkrar etmələrini. Tarixi dəyişən insanlar isə həmişə fərqli düşüncə sahibləri olub. Vaxtı ilə müəllimlərinin, sinif yoldaşlarının rixşənd etdiyi uşaqların bəziləri sonralar öz kəşfləri ilə bəşəriyyəti heyran qoyub, elm, təhsil və mədəniyyətin inkişafına mühüm töhfə veriblər. Maraqlı bir hind filmi var: “Yerdəki ulduzlar”. Filmdə təsviri incəsənət müəllimi Nikol uşağa qayğı göstərməyən, onu döyən, təhqir edən, alçaldan, ələ salan valideynə belə bir əhvalat danışır: “Solomon adalarında insanlar ağacları hissəni otlaq yerlə-

rə çevirmək üçün ağacları kəsmirlər. Ağacların ətrafına toplaşmış onu təhqir edirlər, qarğış edirlər. Nəticədə də ağaclar tədricən quruyur və məhv olurlar”.

Hamı dünyanı dəyişmək istəyir...

L.Tolstoy deyirdi ki, hamı dünyanı dəyişmək istəyir. Ancaq kim-sə özünü dəyişmək niyyətində deyil. Halbuki siz özünüzü dəyişməyə qədar dünya da dəyişməyəcək. Biz uşağın təbiətini dəyişmək istəyirik. Onu bir küpə salıb ondan əlaçı, sabah 600-700 bal toplaya biləcək şagirdlər hazırlamaq istəyirik. Uşağın uşaqlığını, özəl həyatını, əyləncəsini, yaşam tərzini əldən alırıq. Onu özü kimi deyil, biz istədiyimiz kimi olmağa məcbur edirik. Buna nail olmaq mümkünmü? Təbii ki yox! Buna ehtiyac varmı, təbii ki yox! Axi atalar deyir ki, qanı damara görə alırlar. D.Karneki deyirdi ki, yaddan çıxarmayın ki, siz insanlarla qarşılıqlı münasibətlərinizdə məntiqi mühakimə yürüdən vücudla yox, emosional, öz hərəkətlərində qürur və hərisliyə qapılan bir vücudla iş görürsünüz. Siz yaddan çıxarmamalısınız ki, bu qüsurlar böyüməkdə olan uşaqlarda da var. Ona görə də onu necə var, elə də qəbul edin, illüziyalardan imtina edin, arzu etdiyinizə yox, uşağın real mövcud olana istinad edin. Uşağı zorla dəyişdirmək əvəzinə onu başa düşməyə çalışın. Belə yanaşma bizdə uşağın halına yanmağı, dözümlülüyü və xeyirxahlığı inkişaf etdirir. Şüurumuzun dərinliyində elə imkanlar gizlənilir ki, onları hərəkətə gətirməklə insanı fəal vəziyyətə, tam gücü ilə fəaliyyətə sövq etmək olar. İnsan çoxsifətli, ona görə də ona güclü təsir edən bir stimulu tətbiq etməkdənsə, həmişə çoxlu zəif stimullar tətbiq etmək daha yaxşı olar. Çünki ümid etdiyimiz güclü stimulu heç təsir göstərməyə, amma zəif stimullardan biri yerinə düşə bilər. Hamının başını eyni ülgüclə qırmaq olmaz (Şəhriyar). Qədim Roma filosofu və dövlət xadimi Senekanın “Əfsus ki, biz həyat üçün yox, məktəb üçün

oxuyuruq” – fikri bu gün üçün də aktuallığını itirməyib və bu bərədə bir daha düşünməyimizə dəyərlər.

Ənənəvi pedaqogika, yoxsa...

Ənənəvi pedaqogika praktikaya o qədər də dəyişdirici təsir göstərə bilmir. İnzibati-amirlik dövründə formalaşan ideoloji ehkamlar pedaqogikanı öz təbii inkişaf axarından çıxarmışdır. Uşaqların anadan bərabər imkanlarla doğulması, təhsil-tərbiyədə bərabər imkanlara malik olması kimi heç bir elmi əsasa söykənməyən fikirlər bu gün özünü doğrultmur. Elm və təcrübə sübut edir ki, təhsil-tərbiyənin köməyi ilə çox şeyi dəyişmək olar, amma insanın təbiətini dəyişmək olmaz. Şagirddən bizim kimi, bizim istədiyimiz kimi olacağını gözləmək olmaz, onlara özləri olmalarına kömək etmək ən səmərəli yoldur. Yağış təbiətin hər yerinə eyni yağır, amma bir yerdə gül-çiçək, digər tərəfdə tikan bitir. Bu işdə valideynlərin təzyiqləri daha böyükdür. Onlar bəzən öz uşaqlarını başqalarının yanında aşağılayırlar. Sən filankəsin uşağından qabiliyyətsizsən. Filankəsin uşağı səndən qabiliyyətlidir. O, əlaçı oxuyur, müəllim onu sinif iclasında tərifləyir. Bəs sən? Hamıdan yaxşı geyinirsən, yeyirsən, gəzirsən, amma bacarıqsızsan. Bu kimi sözlər uşaqlarda həm valideynlərin özlərinə, həm də adicəkilən uşağa qarşı kin-küdurət yaradır. Ona görə də qəbul imtahanında uğurlu nəticə göstərə bilməyən bəzi uşaqlar valideynlərinin danlağını, məzəmmətini, bəzi hallarda təhqirli sözlərini eşitməmək üçün özlərinə qəsd edirlər.

Məktəbin əsas problemi: səriştəli valideyn

Hazırkı dövrdə məktəblərimizin ən mühüm problemlərindən biri də səriştəli valideyn problemdir. Atanalar zamanın tələblərinə uyğun savadlı övladlar böyütməyə çalışırlar ki, onların övladları yüksək ballı ali məktəblərə qəbul olunsun. Ona görə də kiçik yaşlardan uşaqları müxtəlif dəməklərə (özü də bir neçəsinə) qoyur, savadlı olmaları ilə qürurlənirlər. Eyni vaxtda bir neçə dil öyrətməyə çalışırlar. Rusiyanın dünya şöhrətli neyrobioloqu

Tatyana Çerniqovskaya isə bu üsulun tamamilə yanlış olduğunu bildirir. O deyir ki, müasir uşaqların ən böyük problemi tələbkar valideynlərdir: “Kimsə mənə deyəndə ki, uşağımın iki yaş var, amma yazıb-oxumağı öyrətmişəm. Cavab verirəm ki, axmaqsan ona görə. Uşağımın zehni buna hazır olmadan onun beynini niyə yükləyirsiniz? Təbii ki, istiqamət versəniz, o hər şeyi öyrənər. Çünki uşaq beyni ağ kağızdır, intensivdir. Amma erkən yaşda ona niyə yazıb-oxumağı öyrədirsiniz? Uşaq ona görə 7 yaşında məktəbə gedir ki, beyni təhsil yükünə tam hazır olsun. Biz böyüklər körpə zehni kimi düşüncə bilmirik, elə bilirlik ki, onlar üçün də tədrisdə mürəkkəb heç nə yoxdur. Övladınıza belə işgəncə vermək əvəzinə, onlarla matorika sistemini sınaqdan keçirdin. Gözlə müsiqi dinləyin. Bununla onlara yüksək zövq aşılayın. Bundan əlavə, oğlanlarla daha konkret və qısa söhbət edin. Əsasən fəal işə yönləndirin. Onların enerjisi boldur. Daha geniş məkənlərdə oynamaqlarını təmin edin. Ən xırda uğurlarına görə tərifləyin. Qızlar isə qrup halında çalışmağı, göz ünsiyyətini, müəllimə yardım etməyi sevir. Onları bu zövqdən məhrum etməyin. Unutmayın, bəzən övladınızın zəif yaddaş irsi ona mane ola bilər. Amma uşaqlarınızı buna görə ittiham etməyin. Bu bacarıq da onlara ziddən keçib. İstənilən bir şeyi öyrədəndə arada fasilə etməyi unutmayın”.

Zor gücünə verilən bilik...

Dövlətin milli səviyyədə qəbul etdiyi standartların ümumtəhsil məktəblərində mənimsənilməsi zəruridir. Çünki bunlar minimum standartlardır. Qiymətləndirmə Konsepsiyasında bunun 4 səviyyəsi göstərilir. 1-2 səviyyə, 3-4 səviyyə. Tam orta məktəbi bitirən şagird minimum bilik, bacarıq (oxu, yazı və hesablamada bacarıq) və dəyərlərə malik olmalıdır. Müxtəlif fəaliyyətlərlə bağlı standartlar var ki, bunlar reallaşdırılmalıdır. Lakin uşaqların əksəriyyətini fəaliyyətə sövq edən daxili motivatçılarından buna nail olmaq mümkün olmur. Uşağı oxutmağa məcbur etmək olmur, o özü oxumaq istəməlidir. Zor gücünə verilən bilik ağıl boğur. H.C.Ayzenk deyirdi: “Əgər biz atı su axurunun yanına götürə biliriksə, uşağı da bu qayda məktəbə götürə bilərik. Lakin atı su içməyə məcbur edə bilmədiyimiz kimi, uşağı da, əgər o bunu istəmərsə, oxumağa məcbur edə bilmərik”. Problem də elə bundadır. Elə bir şərait, elə bir təhsil mühiti yaradılmalıdır ki, şagird özü oxumaq istəsin. Yaxşı xatırlayıram: 70-80-ci illərdə xəstələnən uşaqlara verilən dərman çox acı olurdu. Onu uşaqlara zorla, bəzən həltə döyə-döyə verirdilər. Bu gün də həmin dərman uşaqlara verilir. Amma uşağı döyməyə, qorxutmağa ehtiyac yoxdur. Həmin dərmana şirin məhlul qarışdırıldığından uşaq onu həvəslə içir. Uşaq elə bilir ki, o, şirə içir. O, başa düşür ki, dərman onun içindədir. Bax, biz də təhsili elə verməliyik ki, uşaq onun ağırlığını hiss etməsin. Zehni əmək ən ağır əməkdir. Zehni əməklə məşğul olanların beyni fiziki əməklə məşğul olanlarınkindən bir neçə dəfə artıq oksigen tələb edir. Həm valideynlər, həm də müəllimlər məktəblilərə qarşı olduqca tələbkardırlar. Hafizə məktəbindən təfəkkür məktəbinə keçdiyimizi bəyan etsək də, bu proses hər yerdə eyni getmir. Kimin hafizəsi güclüdirsə, kim daha çox testin düzgün cavabını yadında saxlayırsa, o, daha yaxşı nəticə göstərir, yüksək bal toplamaq istəyir. Əksər şagirdlərlə söhbət edəndə dərhal hiss edirsən ki, onun təfəkkürü yox, yaddaşı danışıq.

(Ardı var)